тільки дифузію між країнами, але й між групами.

Українські вчені В. Горовий та В. Пилипенко поділяють етнічні процеси на етноеволюційні (зміни етносів, за яких вони зберігаються як такі) та етнотрансформаційні (ті, що супроводжуються зміною етнічної належності людей) [3, с.19-20].

До етноеволюційних процесів належать зміни кожного з основних елементів етносу, насамперед мови й культури. До етномовних процесів належать зміни, що відбуваються у сфері мови, наприклад, зміни її словникового складу, соціальних функцій, виникнення явища білінгвізму (двомовності), а також повний перехід до іншої мови (явище мовної асиміляції). Етнокультурні процеси можна поділити на внутрішні, міжетнічні та надетічні.

Внутрішньоетнічні процеси – це процеси ослаблення чи посилення культурно-побутової однорідності етносу (наприклад, у ході його територіального розпорошення або, навпаки, консолідації, про ще вже йшлося вище). До міжетнічних етнокультурних процесів належать зміни етносу, пов'язані із запозиченням тих чи інших елементів матеріальної й духовної культури контактних з ним етносів.

До надетнічних (інтернаціональних) процесів належать культурно-побутові зміни, обумовлені витісненням традиційних елементів матеріальної культури уніфікованими промисловими виробами, духовної фольклорної культури – розповсюдженням професійного мистецтва.

До другого виду етнічних процесів – етнотрансформаціний – належать такі зміни етнічних елементів, котрі ведуть до зміни етнічної належності. Їхнім завершальним етапом є зміна етнічної ідентичності й назви, тобто тих головних ознак, що відображають реально існуючі зв'язки між членами етносу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Всі етнічні процеси рідко відбуваються в чистому вигляді; тісно пов'язані між собою; зазнають впливів, а також впливають на всі соціальні процеси, зокрема глобалізації та модернізації; передують, супроводжують чи йдуть слідом за процесами етнічного ренесансу та політизації етнічностей; діють впродовж усієї історії взаємозумовлені і взаємозалежні тенденції (етнічного розмежування й згуртування та етнічного роз'єднання й об'єднання).

Інтеграційні процеси пронизують сучасний світ та створюють передумови для поглиблення контактів між етносами (націями), й вимагають створення адекватних механізмів для толерантного сприйняття відмінностей, подолання суперечностей та локальних конфліктів, що інколи виникають. Національні культури мають глибокі корені, а саме мові належить найважливіше місце як чинника об'днання народів. Власне мова виступає важливим елементом культури, який використовується в етнокультурних та етносоціальних процесах. Знання сутності й характеру процесів, причин і наслідків їхнього посилення й послаблення може допомогти у розв'язанні проблем, спрямованих на досягнення етнополітичної стабільності як в Україні, а також і в глобальному світі в цілому.

1. *Бромлей Ю.В.* Очерки теории етноса / Ю.В. Бромлей. – [2-е узд.]. – М.: ЛКИ, 2008. – 440 с. **2**. *Вебер М.* Избранные произведения / М. Вебер.; Пер. с нем. / Сост., общ. Ред. Ю.Н. Давыдов. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. **3.** *Горовий В.В.* Етнічні спільноти столиці у дзеркалі соціології / В.В. Горовий, В.Є. Пилипенко. – К.: Фоліант, 2007. – 200 с. **4**. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду / [Ю.І. Римаренко, М.М. Вівчарик, О.В. Картунов та ін.] ; за загал. ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 516 с. **5**. *Касьянов Г.В.* Теорії нації та націоналізму / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с. **6.** *Кимлічка В.* Лібералізм і права меншин / Вілл Кимлічка.; пер. з англ Р. Ткачук. – Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – 176 с. **7**. *Козлов В.И.* Этнические процессы / В.И. Козлов // Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. (Свод этнографических понятий и терминов). – М., 1988. **8**. "Нетрадиційні" іммігранти у Києві / [О.Брайчевська, Г.Волосюк, О.Малиновська та ін.] ; Блер Рубл, Олена Малиновська (керівники проекту). – К.: Стилос, 2003. – 448 с. **9**. *Рудницька Т.М.* Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т.М. Рудницька – [2-ге вид.]. – К.: Інститут соціології НАН України, 1998. – 176 с. **10.** *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт ; [перкл. с англ.]. – К., Основи. – 1994. – 224 с. **11.** Этнические процессы в современном мире. – М., 1978. **12.** *Berry J.W.* Acculturative Stress / J.W. Berry // Psychology and Culture (ed. by W.J.Lonner & R.S. Malpass). - Allyn & Bacon., 1994. **13.** *Deutch K.* Tides Among Nations / K. Deutch. – N.Y.; L., 1979, 342 p**. 14.** *Gordon M.* Assimilation in American Life / M. Gordon. – N.Y., 1964, 276 p. **15**. *Williams C.* National Separatism / C. Williams. – Cardiff, 1982.

Людмила Глинська

Особливості міжетнічних взаємовідносин народів полікультурного регіону Запорізького Приазов'я

В статті аналізується специфіка створення специфічного соціокультурного середовища Запорізького Приазов'я, в якому і понині існує безконфліктний інтегративний тип розвитку міжнаціональної взаємодії.

The article analyzes the specifics of a specific socio-cultural environment of Zaporizhzhya Azov, where

even today there Smooth integrative type of international cooperation.

Сучасний стан розвитку суспільства вимагає від особистості високого рівня її загальної культури, моральних якостей і порозуміння між людьми, яке набуває значимості в загальному глобальному процесі інтеграції й асиміляції культур.

В умовах процесів трансформації суспільства, які інтенсифікувалися в Україні, особливого значення у її розвитку набуває етнічний фактор. Наявність у складі населення країни понад 100 етносів є свідченням її поліетнічності. Безперечно, що подальший успішний розвиток суспільства неможливий без урахування реалій етносоціальних процесів, характеру, особливостей та тенденцій розвитку етносів та народів, що населяють територію України.

Наявні соціологічні знання виявляються недостатніми для розуміння стану суспільства, актуалізується питання про етнічну приналежність і постає одне з першочергових завдань суспільства – вирішення проблеми співіснування представників різних національностей та етносів як у державі загалом так і на окремих чітко окреслених територіях зокрема. Наявність на обмеженій території різних культур, світоглядів, поглядів на життя та необхідність і неминучість їх взаємодії у повсякденному житті роблять нагальним дослідження міжетнічних відносин з метою недопущення виникнення конфронтацій, протистоянь та конфліктів.

Соціальні характеристики етнічних груп, їх становище в структурі суспільства, які впливають, а іноді й визначають характер взаємовідносин, досліджують у своїх роботах Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробіжева, І.Ф. Кононов, І.М. Кузнєцов, О.М. Кун, Т.М. Рудницька. Проблеми етнічної самосвідомості, етнічної ідентичності, етнічних стереотипів, етнічної толерантності активно розробляються В.С. Агеєвим, М.Г. Герасимовою, В.Г. Городяненком, Н.М.Лебєдєвою, В.М. Онищуком, В.Н. Павленко, С.В. Рижовою, М.О. Шульгою та іншими.

Однак, якщо на загальноукраїнському рівні вивчення міжетнічних взаємостосунків носять комплексний і моніторинговий характер, то регіональні дослідження в місцях найбільш компактного проживання етносів епізодичні й мало відомі. А саме регіональний фактор має чи не вирішальне векторне значення у формування міжнаціональної толерантності.

Тому дослідження міжетнічних взаємовідносин одного з нетипових регіонів Запорізького Приазов'я є, на нашу думку, досить важливим.

Протягом багатовікової історії господарського освоєння території Запорізького Приазов'я тут проживали численні народи, які залишили сліди свого перебування – значну частину культурної спадщини України.

Історично Запорізьке Приазов'я – це територія, на якій здавна відбувалися масштабні історичні події, пов'язані з мешканням і переміщенням багатьох народів. Тут зароджувались, розвивались і гинули різні культури. Оригінальним пам'ятником стародавніх часів є Кам'яна могила, унікальні петрогліфи зберігають інформацію про господарське і духовне життя мешканців регіону від епохи палеоліту до епохи бронзи.

Динамічність соціальних змін, пов'язана з історичною долею нашого краю, зберігалася також у більш пізні періоди, за середньовіччя і нового часу, коли Запорізьке Приазов'я у зв'язку з геополітичним і військовим протиборством входило до складу різних державних утворень, було місцем переселення представників багатьох народів і народностей.

Початок формування постійного національного складу населення Запорізького Приазов'я припадає на другу половину XVIII ст. Колонізаційна політика царського уряду створила умови для заселення та господарського освоєння регіону представниками як народів Російської імперії (українців, росіян, євреїв та інших) так і держав-сусідів (німців, болгар, чехів та інших).

Разом з представниками різних етносів до Запорізького Приазов'я переселилися і представники окремих конфесій, які визначаються як етноконфесійні групи. Серед них слід відзначити менонітів (основу яких складали фрізи і фламандці), духоборів, молокан (росіяни та українці) (Афанасьєва Л.В., Елькін М. В., 2005) [1].

Характерною ознакою Запорізького Приазов'я було постійне ускладнення етнічної палітри. Інтеграційні міжетнічні процеси спричинили численні взаємні запозичення і сприяли виникненню спільних рис культури цього поліетнічного регіону.

Унікальність Запорізького Приазов'я характеризується відсутністю корінних мешканців, бо населення складалося з самого початку з переселенців. Тому, саме відсутність корінного населення позбавляла певного стрижня, чи можна сказати «характеру» місцевого мешканця. Ще однією специфічною рисою регіону є те, що представники етнічних спільнот регіону майже одночасно втягувалися в різні міжетнічні контакти, що зумовило активну взаємодію їхніх культурних традицій. Ці чинники мали подвійний вплив на формування особливостей менталітету етносів, а згодом і націй: прямий (безпосередній) і опосередкований. По-перше, вони самі детермінували появу тих чи інших ментальних рис певної спільності, по-друге, саме ці чинники визначили тип господарської діяльності, соціальної структури, політичного устрою, які, в свою чергу, також мали значний вплив на формування і функціонування менталітету етносів.

Сьогодні на території Запорізької області зареєстровано більше 60 національно-культурних

товариств. Особливо унікальним є місто Мелітополь, в якому більше 220 років гармонійно співіснують багато етнічних та національних громад. Нині тут мешкають 158 тисяч людей, серед яких є представники 93 етнічних та національних груп. За підтримки місцевої влади в місті та районі діють 23 національно-культурних товариства, всі вони об'єднані в Асоціацію. За ініціативи Центру розвитку «Демократія через культуру» з 2008 року місто Мелітополь було включено до пілотажного проекту Ради Європи під назвою «Інтеркультурні міста», оскільки в історії цього міста не було жодного суттєвого конфлікту на міжетнічному та міжконфесійному рівнях. Підтвердженням цього є й думки представників етнічних спільнот. Так, Людмила Григорівна Герасун, (представниця єврейського етносу) стверджує, що «*…у нас відносини були та залишаються з усіма рівні. Не можу сказати, що нас десь у чомусь ущемляли. Живемо ми разом з українцями, росіянами, болгарами, татарами. Якогось специфічного відношення до себе зі сторони представників інших націй я не відчувала. ...по відношенню до себе я такого не пам'ятаю. Я одружилася, та сім'я була єврейська багатодітна. Жили ми в оточенні руських, болгар та з ними спілкувалис»*.

Іван Миколайович Захарі (грек за етнічним походженням) згадує: "*У моєму класі я був один грек, зі мною навчалася німкеня Лідія Вольдемуд та чешка на прізвище Вуд. Дискримінації не було"*.

Незважаючи на труднощі, люди в основному жили мирно і дружно, допомагаючи один одному, складались добросусідські стосунки з представниками інших національностей. Так, наприклад, татарська сім'я Ідрисових розповідала:

«Зверніть увагу, ми одні татари серед сусідів, але з якою повагою до нас ставляться. Коли я захворів, відмічає господар Ескандер Ідрисов, мені до сліз було приємно, що всі запитували «Де Ви були? Що з Вами, чому не сказали, що захворіли?» Всі старались мене обняти і поцілувати. От у мене друзі і чеченці, і вірмени, і грузини, і євреї. Всі вони, мої друзі, і сьогодні в душі звичайно залишились. Як бачите, люди можуть жити мирно і з повагою ставитись і до інших традицій і до всього. А насправді світ прекрасний і люди всі добрі» [3].

Повага до представників інших національностей була і в основі виховання своїх дітей. Ось як пригадує Ідрисов Ескандер:

«Я в свій час ходив щодня на роботу мимо християнського кладовища. Мене вчили читати молитву на кладовищі і я розумів по своєму, мусульманське повинно бути кладовище. Я і запитав у батька як же мені бути. Він на мене досить сурово подивився, навіть з образою, зі злістю і каже: «Я думав ти розумніший. Ну і в чому справа? А кому дано знати, хто там. Там покійник, а перед Богом всі рівні. Читай те, що знаєш. А якщо нічого не знаєш, то зупинись на хвилину і промов одне «царство небесне» і йди дальше. Вони люди і не дано судити людям, хто там. Там померла людина і можливо дуже хороша людина, можливо краща кого іншого» [3]

Ні для кого не є таємницею те, що міжетнічні стосунки переважно визначаються повсякденною свідомістю людей, суспільною атмосферою та настроями. Від початку заселення Запорізького Приазов'я до наших днів між представниками різних народів відбувалося встановлення контактів: переселенці, мігранти зустрічаються з новою культурою, з труднощами міжнаціонального спілкування та взаємодії, ставленням до сусідів, сприйняттям чи неприйняттям іншого етносу.

Одним із головних принципів, що визначає стосунки між людьми, є дружба. Світосприйняттю даних етносів притаманна важливість правдивих та щирих товариських стосунків. Так, на думку татар, справжня дружба краще доброти, вважаючи першу глибшою («гунде гузеллих – достлукъ эр вакъыт» – доброта на день, дружба – назавжди) [2]. Вони ніколи не вступають в полеміку й суперечки, не зважають на те, до якого етносу належить їхній товариш. Ескандер Ідрісов зазначив в інтерв'ю «*…Зверніть увагу, я один татарин серед усього будинку і з такою повагою до мене відносяться. А тому що від мене нічого поганого не бачили, не чули і не почують доки живу. І ось у мене друзі і чеченці і вірмени і грузини. Євреї до нас часто дзвонять, я дуже їм вдячний»*.

Не терплять підлості у відносинах між людьми і чехи («kdo jiněmu jámu kopá, sam do ni spadne» – хто іншому яму риє, сам же в неї попаде). Перед тим, як людину назвати своїм другом, чехи, так само як і українці, довго вичікують («never tomu, s kym jsi dobrou becku soli nevylizal» – не вір тому, із ким пуд солі не з'їв). Водночас зазначимо, що чехи та німці чітко розподіляють принципи дружби та ділових відносин – («chces-li ztratit pritele, pujc mu penize» – якщо хочеш втратити друга, позич йому грошей). А от інколи перепоною для підтримки щирих та дружніх стосунків дуже часто стають плітки. Чеський етнос зазначає: «baby se schazi, drby rozchazi» – жінки сходяться – плітки розходяться, «kde husy tam stebety, kde zeny, tam klebety» – де гуси – там зерно, де жінки – там плітки, вважаючи, що плітки породжують заздрість, неправдивість, вони тільки шкодять – «kdyz se dva hadaji, treti se raduje» – де двоє сперечаються, там третій радіє [2].

Так само негативно сприймають плітки та балаканину і євреї («життя і смерть залежать від язика», «всякий, хто пліткар, лишається своєї долі в світі Господнім», «трьох вбиває злий язик: того хто говорить, того, хто слухає і не заперечує, і того, про кого говорять») [2]. А от, білоруси і українці, навпаки, наділені такою рисою, як схильність розпускати чутки.

Дуже цінять дружні відносини й цигани, вважаючи, що вірний друг краще рідні, бо завжди допоможе в біді.

Великого значення надають дружбі греки, вважаючи останню основою успіху. Їм, як і росіянам, притаманна перебільшена чуйність, вони вважають, що справжні відносини можливо визначити тільки тоді, коли побачиш людину у різних проблемних ситуаціях («друг познается в беде» – друг пізнається в біді) [2].

Болгари більше цінують сімейну дружбу, віддаючи перевагу сімейним зв'язкам. Чіткі межі у дружніх відносинах проводять і білоруси, вони, як і українці, не терплять фальшивості. Відносно замкнуті, вони виявляють стриманість у знайомствах. Зазвичай білоруси живуть мирно, однак, коли виникають сварки, вони можуть засипати прокляттями. Навіть зараз серед старих людей можна почути: «Забери тебе Перун».

Українці вважають, що люди завжди можуть знайти спільну мову, якщо докладуть зусиль («гора з горою не зійдуться, а людина людину знайде»). Одвічна суперечка українців між «раціо» і «емоціо» виявляється у виборі друга, вона схиляється то на користь розуму («дай серцю волю заведе в неволю»), то на користь почуттів («серце ні на що не зважає, свою волю має») [2].

Як бачимо, дружба як основа толерантних взаємин притаманна всім етносам без винятку, їй надається провідна роль в системі міжособистісних відносин.

Важливу роль у збереженні міжнаціональної злагоди відводиться звичаю гостинності як одного з найважливіших людських чеснот, що допомагає встановленню контактів та взаєморозумінню між народами. В ході дослідження, було виявлено, що гостинність притаманна усім, без винятків, етносам. Гість для них – носій чогось святого і світлого, радісного і нового. Так Міневера Ідрісова в інтерв'ю зазначає: *«…Гостей завжди пригощали найкращим: і печивом, і цукерками, і здобним. Все, все найкраще, що є виставляється на стіл. У нас говорять, (тметле), ось що є те найкраще на стіл».* Навіть досі існує звичай, якщо у кого-небудь з татар немає що їсти, він іде у дім, де снідають, вільно сідає за стіл, потім підіймається і виходить без усіляких церемоній. Схожі у цьому з ними і греки.

Караїми також завжди пригощають кожного, хто увійшов до їхнього дому («нагодуй, а потім вислухай, з чим прийшла ця людина»). Цигани теж гостинні, в їхніх будинках завжди багатолюдно, часто приїжджають родичі і друзі з інших регіонів. Циганка завжди готує багато їжі і ніколи не відпустить гостя без частування.

Притаманна гостинність і східним слов'янам. Так, українці відмічають, якщо («гість у хату – Бог у хату»). Також відкриті й гостинні білоруси. А у росіян це взагалі яскраво виразна риса. Підтвердженням цьому є слова нашої респондентки Мотрі Авраменко: *«Якщо гості приходили, то з собою нічого не несли, не належить у гості ходити зі своїми продуктами»* .

Однак, вектор рівня гостинності поступово зміщується, коли йдеться про чехів, німців, євреїв. Так, чехи дуже гостинні, але на їхню думку гість повинен знати, коли йому слід подякувати за гостинність без зайвого нагадування («host a ryby treti den smrdi» – гість, як риба – на третій день смердить). Як і більшість етносів, євреї гостинні («давайте приймати кожного радісно»; «не так гість потребує господаря, як господар гостя»), але, з іншого боку, їм властиве бажання швидше позбавитися від них («тільки невихований гість змушує господаря занадто клопотати») [2]. Німці також гостинні, але господар є людиною, до якої виявили бажання прийти, тобто гість виявляє певну залежність.

Отже, історико-культурні умови, етнонаціональний склад регіону створили специфічне соціокультурне середовище, в якому і понині існує безконфліктний інтегрований тип розвитку міжнаціональної взаємодії. Протягом тривалого часу спільного проживання поступово зникла настороженість до іншої культури, що вплинуло на толерантні відносини етносів один до одного.

1. *Афанасьєва Л.В., Елькін М.В.* Геокультурний ландшафт як середовище життєдіяльності народів: до постановки проблеми. // Етноносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. – Монографія. Кол. Авт. / за заг ред. Аносова І.П., Афанасьєвої Л.В., Крилова М.В., Пригаро М.В. - Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2005. - С. 6 - 21. **2**. *Афанасьєва Л.В.* Менталітет та етнокультурна парадигма національної самосвідомості // Етноносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. – Монографія. – Кол. Авт. / за заг ред. Аносова І.П., Афанасьєвої Л.В., Крилова М.В., Пригаро М.В. - Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2005. − С.78 - 94. **3**. *Людмила Афанасьєва, Людмила Глинська.* З досвіду вивчення соціокультурних процесів у Запорізькому Приазов'ї // У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерела. Збірник наукових статей. – Харків, 2010 – С. 110-119.